

Registro Nr. 1839

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 131 (SA)

ŽEMAIČIŲ KOMISARŲ TEISMAS

ЖМУДСКИЙ КОМИССАРСКИЙ СУД

DEKRETŲ PROTOKOLŲ

APYRAŠAS NR. 1

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1775–1786 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS
PAŽYMA APIE ŽEMAIČIŲ KOMISARŲ TEISMO FONDĄ NR. 131 (SA)

2025-12-22 Nr. A7-11

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

XIII–XVI a. Didžiojo kunigaikščio teismas buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) aukščiausia teismo institucija. Didysis kunigaikštis buvo aukščiausias valstybės teisėjas, aukščiausia apeliacinė instancija¹. Ilgainiui susiformavo valdovo teismo organizavimo modelis, turėjęs palengvinti jo našta, atsirado tam tikros šakos (formas), kai valdovo paskirti teisėjai jo pavedimu išnagrinėdavo bylas ir priimdavo sprendimus valdovo vardu arba bylos tyrimo ataskaitą perduodavo valdovui, kad šis priimtų nutartį. Tokių valdovo teismo šakų XV a. antrojoje pusėje – XVI a. pirmojoje pusėje atsirado net kelios: komisarų, dvaro ir maršalkų teismai. Šių teismų kompetencija ir sudėtis nebuvo griežtai apibrėžta, o terminai vartoti nepreciziškai².

Dar iki Pirmojo Statuto įsigaliojimo komisarų teismą sudarė 2–6 teisėjų kolegija, valdovo paskirta dažniausiai vienai konkrečiai (išvažiuojamajai) bylai nagrinėti. Pirmojo Statuto VI skyriaus 5 straipsnyje, įteisinusiame komisarų teismą, nurodyta, kad į jį skiriami ponai tarėjai: „Mes mūsų, valdovo, vardu mūsų ponus tarėjus skiriame komisarais, kad mūsų valdiniam teisingumą vykdytų“. Komisarais dažniausiai buvo skiriami maršalkos, todėl nestebina, kad XVI a. viduryje šis teismas kartais vadintas maršalkų teismu³.

Komisarų teismas arba komisija (lenkų k. *sąd komisarski*, rusų k. *комиссарский суд*) – nenuolatinis ir nesavarankiškas LDK teismas. Kaip jau buvo minėta, jį skyrė kiti nenuolatiniai teismai arba pats valdovas. Pirmuoju atveju komisarų teismo nuosprendžiai buvo apeliuojami, antruoju – bylą sprendė pats valdovas⁴. Nuo 1581 m. komisarų teismą skirdavo ir Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas (toliau – LVT). Jo išnagrinėtoms byloms apeliacijos institucija buvo Didžiojo kunigaikščio teismas, nuo 1581 m. – LVT⁵.

¹ DVARECKAS, Stanislovas, MAKSIMAITIS, Mindaugas, „Lietuvos teismai iki 1918“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/straipsnis/lietuvos-teismai-iki-1918/>.

² VALIKONYTĖ, Irena, „Valdovo teismas“, *Orbis Lituaniae*, <https://www.ldkistorija.lt/valdovo-teismas/>.

³ Ten pat.

⁴ BUTĖNAS, Domas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII–XVIII amžiuje* (Vilnius, 1997), p. 57.

⁵ VANSEVIČIUS, Stasys, „Komisarų teismas“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/straipsnis/komisaru-teismas/>.

Komisarų skaičius nebuvo nustatytas. Žiūrėta tikrai bendros taisyklės, kad iš abiejų besibylinėjančių pusių būtų po lygiai⁶. Šis teismas nagrinėjo dažniausiai (bet ne visada) išvažiuojamąsias bylas – privačių žemvaldžių, vienuolynų ir miestų žemės pretenzijas prieš karališkųjų dvarų valdytojus. Byla buvo nagrinėjama vietoje, iškviečiant ieškovą ir atsakovą bei liudytojus, apžiūrint žemės valdų ribas. Taigi, komisarų teismas nustatydavo žemės valdų ribas ir jas pažymėdavo bei surašydavo aktą⁷.

Seniausia Lietuvos valstybės istorijos archyve saugoma Žemaičių komisarų teismo aktų knyga – dekretų protokolai, sudaryti 1775–1776 m. Šioje byloje nagrinėjamas ginčas dėl Švėkšnos (lenkų k. *Szwększnie*) dvaro žemės valdų⁸, esančių Pajūrio pavieta, Telšių reparticijoje, tarp Geldžėnų seniūno Antano Pliaterio (*Antoni Plater*), Livonijos vaiskio Jurgio Pliaterio (*Jerzy Plater*) ir Vilkijos pavieto pulkininko Jono Grotuzo (*Jan Grotthuz*) bei jo sūnaus, LDK gvardijos vėliavininko Tado Grotuzo (*Tadeusz Grotthuz*)⁹. Grotuzai Švėkšną valdė 1694–1721 m., grafi Pliateriai Švėkšnos dvarą įsigijo 1766 m. ir jis Pliaterių šeimos rankose išbuvo iki 1944 m.

Žemaičių komisarų teismo dokumentų analizė rodo, kad šiam teismui visuomet pirmininkaudavo tijūnas. Tai buvo įtakinga Žemaitijos administracijos figūra. 1564–1566 m. luomų, teismų ir administracinės reformos panaikino tijūno pareigybę, ji iki 1795 m. išliko tik Žemaitijos seniūnijos valsčiuose. Valsčių skaičius Žemaitijoje ne visada lėmė tijūnų skaičių. Kartais vienas tijūnas galėjo administruoti kelis valsčius, todėl tijūnų skaičius nuolat keitėsi. XVI a. Žemaitijoje jų priskaičiuojama net iki 22–23¹⁰.

1775 m. Žemaičių komisarų teismui pirmininkavo Didžiųjų Dirvėnų tijūnas Tadas Bilevičius (*Tadeusz Billewicz*), 1776 m. – Mažųjų Dirvėnų tijūnas Jonas Odachovskis (*Jan Odachowski*), jį kartais pavaduodavo Rietavo tijūnas Tadas Montvidas Bialozaras (*Tadeusz Montwid Białozor*)¹¹. 1781, 1783–1784 m. Žemaičių komisarų teismui pirmininkavo Biržinėnų tijūnas Simonas Goniprovskis (*Szymon Goniprowski*)¹², 1782 m. – Karšuvos tijūnas Vincentas Pšeciševskis (*Wincenty*

⁶ BUTĖNAS, Domas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII–XVIII amžiuje*, p. 57.

⁷ „Комиссарский суд“, https://ru.wikipedia.org/wiki/Комиссарский_суд.

⁸ „Szwększnie“, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* t. 7 (Warszawa, 1892), p. 89.

⁹ LVIA, f. 131 (SA), ap. 1, b. 1 (Gorb. 19567).

¹⁰ VAIVADA, Vacys, „Žemaitija XV–XVIII amžiuje“, *Žemaitijos istorija* sud. Alvydas Nikžentatis (Vilnius, 1977), p. 117–118.

¹¹ LVIA, f. 131 (SA), ap. 1, b. 1 (Gorb. 19567), l. 4, 5v, 9, 10.

¹² Ten pat, b. 2 (Gorb. 19568), l. 10, 12v, 18, 23, 24.

Przeciszewski)¹³. Žemaičių komisarų skaičius 1775–1786 m. svyravo nuo 3 iki 9, daugiausia jų buvo 1775–1776 m., vėlesniais metais jų skaičius sumažėjo iki 3.

XVI a. pabaigoje – XVIII a. antrojoje pusėje Raseiniai buvo Žemaičių seniūnijos sostine, teismų ir seimelių centru. Tačiau Žemaitijos kunigaikštystės pakraščių gyventojams buvo nepatogu vyksti tvarkyti svarbiausių žemėvaldos reikalų į Raseinius. Todėl 1764 m. didelio ploto Žemaitijos teritorija buvo padalinta į dvi teismines reparticijas – Raseinių ir Telšių. Į pirmosios repartacijos sudėtį įėjo 13 pavietai: Ariogalos, Vilkijos, Veliuonos, Raseinių, Viduklės, Kražių, Tendžiogalos, Josvainių, Šiaulių, Didžiųjų ir Mažųjų Dirvėnų, Beržėnų ir Užvenčio. Antrąją Telšių repartaciją sudarė 16 pavietai: Telšių, Rietavo, Pajūrio, Viešvėnų, Karšuvos, Šauduvos, Gondingos, Tverų, Patumšių, Biržinėnų, Palangos, Pavandenės, Medingėnų, Karklėnų, Žarėnų, Platelių¹⁴.

1791 m. Žemaitijos kunigaikštystės teritorija buvo padalinta į 3 teisminius pavietus: Raseinių (apėmė Ariogalos, Vilkijos, Josvainių, Karšuvos, Pajūrio ir Rietavo pavietus bei dalį Veliuonos, Tendžiogalos, Raseinių, Viduklės ir Kražių pavietų), Šiaulių (apėmė Šiaulių, Beržėnų, Užvenčio, Karklėnų, Didžiųjų ir Mažųjų Dirvėnų, Biržinėnų, dalį Veliuonos, Tendžiogalos, Viduklės, Kražių ir Raseinių pavietų) ir Telšių (apėmė Telšių, Viešvėnų, Patumšių, Platelių, Gondingos, Medingėnų, Žarėnų, Pavandenės, Tverų, Šauduvos ir Palangos pavietus)¹⁵. Tijų institutas Žemaitijos administravimo sistemoje išliko reikšmingas iki pat trečiojo ATR padalijimo¹⁶.

1795 m. LDK prijungus prie Rusijos komisarų teismas buvo panaikintas. Yra žinoma, kad Žemaičių komisarų teismo aktų knygos buvo saugomos Kauno jungtiniame baudžiamojo ir civilinio teismo archyve.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. balandžio 2 d. Rusijos imperatorius Nikolajus I paskelbė įsaką „dėl vakarinių gubernijų centrinių senųjų aktų archyvų Kijeve, Vitebske ir Vilniuje įsteigimo“¹⁷. Remiantis šiuo įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK

¹³ LVIA, f. 131 (SA), ap. 1, b. 3 (Gorb. 19570), l. 1, 27v.

¹⁴ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 3: *Księstwo Żmudzkie XV–XVIII wiek*, pod red. Andrzeja Rachuby, opr. Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Przemysław P. Romaniuk i Andrzej Haratym (Warszawa, 2015), p. 34.

¹⁵ Ten pat, p. 39.

¹⁶ VAIVADA, Vacys, „Žemaitija XV–XVIII amžiuje“, p. 118.

¹⁷ *Полное собрание законов Российской империи*, Собрание 1825–1887, т. 27, ч. 1, № 26126, с. 228 https://nlr.ru/res/law_r/search.php.

veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis. Archyvo išlaidoms iš valstybės izdo buvo skirta 2300 rublių, o jo veiklą kontroliavo Rusijos imperijos liaudies švietimo ministerija.

1883 m. Kauno jungtiniame baudžiamojo ir civilinio teismo rūmų archyve buvo rasta 161 senųjų aktų knyga¹⁸. 1883 m. birželio 30 d. aštuoniolika rastų senųjų aktų knygų buvo nusiųsta į Vilniaus centrinį senųjų aktų archyvą, tarp jų buvo trys Žemaičių komisarų teismo aktų knygos¹⁹. Remiantis 1883 m. liepos 6 d. Janio Sprogio pranešimu, šios ir kitos bylos buvo įrašytos į papildomą rankraštinį N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogą (bylų grupė Nr. 19501–19576)²⁰, didžiąja dalimi sudarytą iš bylų, į archyvą patekusių 1873–1914 m. laikotarpiu, ir neįtrauktų į 1872 m. spausdintinį N. Gorbačevskio katalogą.

XX a. vykę pasauliniai karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl gražintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po antrojo pasaulinio karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvų valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdam šį potvarkį, 1949–1951 m. Žemaičių komisarų teismo fondui buvo suteiktas Nr. 131 (SA).

1957 m. sausio 1 d. Vilniuje buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti senieji aktai, tame tarpe ir Žemaičių komisarų teismo fondas. Šio fondo apyrašui Nr. 1 priklausė vienas apskaitos vienetas – 1788 m. dekretų aktų knyga, kuri nėra įtraukta į N. Gorbačevskio ir J. Sprogio senųjų aktų katalogus.

1976 ir 1980 m. Lietuvos TSR centriniame valstybiniame istorijos archyve atlikus Žemaičių komisarų teismo fondo Nr. 131 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, buvo nustatyta, kad šiam fondui pagal papildomą rankraštinį N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogą priklauso 3 bylos (Gorb. Nr. 19567, 19568, 19570), o anksčiau šiam fondui priklausiusi 1 byla nerasta. Todėl 1968 m. iš naujo sudarytas fondo Nr. 131 (SA) apyrašas Nr. 1, kuriam pagal papildomą rankraštinį N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogą priklausė 3 bylos (Gorb. Nr. 19567, 19568, 19570).

¹⁸ *Archiwum akt dawnych w Wilnie w okresie od 1795 do 1922 roku: rys historyczny*, opr. Ryszard Mienicki (Wilno, 1923), p. 54.

¹⁹ LVIA, f. 594, ap. 1, b. 683 „Дело о передаче из Архива Ковенской Палаты Уголовного и Гражданского Суда в Центральный Архив древних актовых книг, оказавшихся непременными до настоящего времени“, l. 37–39.

²⁰ Ten pat, l. 42–42v.

2025 m. naujai sudarius Žemaičių komisarų teismo fondo Nr. 131 (SA) apyrašą Nr. 1, jame faktiškai yra 3 apskaitos vienetai (Gorb. Nr. 19567, 19568, 19570).

Iš viso Žemaičių komisarų teismo fonde Nr. 131 (SA) yra 3 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1775–1786 m.

Dekretų protokolų apyrašas Nr. 1

Iš naujo patyrinėti ir pertvarkyti senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti papildomame rankraštiname N. Gorbačevskio senųjų aktų kataloge pastebėtus bylų aprašymo trūkumus ir netikslumus. 2025 m., sudarant naują Žemaičių komisarų teismo fondo Nr. 131 (SA) apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
- 2) bylų priklausymo fondui nustatymas;
- 3) dokumentų tikslių chronologinių ribų nustatymas;
- 4) bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;
- 5) naujų numerių suteikimas apskaitos vienetais.

Naujai sudarytame fondo Nr. 131 „Žemaičių komisarų teismas“ apyraše Nr. 1 į papildomą rankraštinių N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogą įrašytos bylos gavo naujus apskaitos numerius, tačiau šalia lieka nurodyti ir ankstesni N. Gorbačevskio katalogo numeriai.

Fondo Nr. 131 (SA) apyrašo Nr. 1 bylas sudarantys dokumentai – dekretų protokolai. Jose įrašyti Žemaičių komisarų teisme nagrinėjamų bylų turinys, eiga ir skelbiami teismo nuosprendžiai. Chronologinės dokumentų ribos – 1775–1786 m.

Apyrašo Nr. 1 bylą Nr. 1 (Gorb. Nr. 19567) sudaro 1775–1776 m. Žemaičių komisarų teismo dekretų protokolai byloje dėl Švėkšnos dvaro žemės valdų, esančių Pajūrio pavieta, Telšių reparticijoje, tarp Geldžėnų seniūno Antano Pliaterio, Livonijos vaiskio Jurgio Pliaterio ir Vilkijos pavieto pulkininko Jono Grotuzo bei jo sūnaus, LDK gvardijos vėliavininko Tado Grotuzo. Dekretų protokolai patvirtinti Žemaičių komisarų parašais ir jų signetų raudono vaško antspaudais.

Apyrašo Nr. 1 bylą Nr. 2 (Gorb. Nr. 19568) sudaro 1779–1786 m. Žemaičių komisarų teismo dekretų protokolai byloje dėl Žarėnų (*Żorany*) seniūnijos ribų nustatymo tarp Žemaičių žemės teismo teisėjo ir Žarėnų seniūno Juozapo Nagurskio (*Józef Nagurski*) ir jo sutuoktinės Justinos Pšeciševskaitės-Nagurskienės (*Justyna z Przeciszewskich Nagurska*), Žemaičių žemės teismo teisėjo

Ignoto Šukštos (*Ignacy Szukszta*), Naujasodžio seniūno Antano Šukštos (*Antoni Szukszta*), Žemaičių karininko Pranciškaus Šukštos (*Franciszek Szukszta*) ir kitų asmenų.

Atvirkštinėje šios bylos pusėje (tikriausiai popieriaus taupymo sumetimais) yra Žemaičių kunigaikštystės tijūno žemės ribų teismo dekretų protokolų. Jų pasitaiko ir tarp Žemaičių komisarų teismo dekretų protokolų. Žemaičių kunigaikštystės tijūno žemės ribų teismo dekretų protokolai sudaryti 1779–1790 m.

Apyrašo Nr. 1 bylą Nr. 3 (Gorb. Nr. 19570) sudaro 1782 m. Žemaičių komisarų teismo dekretų protokolai byloje dėl Vainuto (*Wojnuta*) ir Kvėdarnos (*Chwejdany*) seniūnijų, Vanagių (*Wanagi*) kaimo ir Sugintų (*Suginty*) dvaro žemės valdų ribų ir kamarninkų užpuolimo tarp Mstislavlio žemės teismo raštininko Aloizo Olchowieckio (*Alojzy Olchowiecki*), LDK taurininko ir Kvėdarnos seniūno Mykolo Ronikerio (*Michał Ronikier*), Žemaitijos kunigaikštystės vėliavininko ir Vainuto seniūno Jurgio Bilevičiaus (*Jerzy Billewicz*) bei kitų asmenų. 1773–1775 m. Seimas pripažino M. Ronikeriui emfiteuzę Kvėdarnos ir Vainuto seniūnijoms. Tai yra pripažinta teisė naudotis kitam asmeniui priklausančiu žemės sklypu ar kitu nekilnojamuoju daiktu nebloginant jo kokybės, nestatant statinių, nesodinant daugiamečių sodinių ir neatliekant kitų darbų, kurie iš esmės padidintų naudojamos žemės ar kito nekilnojamojo daikto vertę, išskyrus atvejus, kai yra nuomotojo sutikimas²¹.

Fondo Nr. 131 (SA) apyrašo Nr. 1 bylų fizinio stovio ir datų ypatybės nurodytos lentelės pastabų skiltyje. Visi šio apyrašo dokumentai parašyti lenkų kalba. Tvarkant apyrašą Nr. 1 sudarytos naujos bylų antraštės lietuvių ir rusų kalbomis, tiksliau nustatytos bylų chronologinės ribos ir lapų kiekis.

Iš viso į fondo Nr. 131 (SA) „Žemaičių komisarų teismas“ apyrašą Nr. 1 įrašyti 3 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1775–1786 m.

Informacijos ir sklaidos skyriaus
vyriausioji specialistė

Violeta Pansevič

²¹ SODONIS, Saulius, „Mykolas Ronikeris ir Žemaičių Naumiestis“, *Šilainės kraštas*, <https://www.silaineskraistas.lt/kultura/mykolas-ronikeris-ir-zemaičiu-naumiestis/>.

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 131
«ЖМУДСКИЙ КОМИССАРСКИЙ СУД»
I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ

В XIII–XVI веках суд Великого князя был высшей судебной инстанцией Великого княжества Литовского (далее – ВКЛ). Великий князь являлся высшим судьёй государства, высшей апелляционной инстанцией. Со временем сформировалась модель организации княжеского суда, призванная облегчить его нагрузку: появились определённые ветви (формы), когда назначенные князем судьи по его поручению рассматривали дела и выносили решения от его имени либо передавали князю отчёт о рассмотрении дела, чтобы он вынес окончательное решение. Во второй половине XV – первой половине XVI века возникло даже несколько таких ветвей княжеского суда: комиссарский, надворный и маршалковский суды. Компетенция и состав этих судов не были строго определены, а используемые термины — не точны.

Ещё до вступления в силу Первого Статута комиссарский суд состоял из 2–6 судей, назначаемых правителем обычно для рассмотрения одного конкретного (выездного) дела. В 5 статье VI раздела Первого Статута, который узаконил комиссарский суд, указано, что в него назначаются паны-советники: «Мы от нашего, государевого, имени назначаем наших панов-советников комиссарами, чтобы они осуществляли правосудие для наших подданных». Комиссарами чаще всего назначались маршалки, поэтому неудивительно, что в середине XVI века этот суд иногда называли маршалковским судом.

Комиссарский суд, или комиссия (польск. *sąd komisarski*), – непостоянный и несамостоятельный суд ВКЛ. Его назначали либо другие непостоянные суды, либо сам правитель. В первом случае решения комиссарского суда подлежали апелляции, во втором – дело решал сам правитель. С 1581 года комиссарский суд назначал и Главный Литовский Трибунал (далее – ГЛТ). Апелляционной инстанцией по делам, рассмотренным этим судом, был суд Великого князя, а с 1581 года – ГЛТ.

Количество комиссаров не было установлено. Соблюдалось лишь общее правило, чтобы от обеих спорящих сторон их было поровну. Этот суд рассматривал чаще всего (но не всегда) выездные дела — земельные претензии частных землевладельцев, монастырей и городов к держателям королевских имений. Дело рассматривалось на месте, с вызовом истца, ответчика и свидетелей, с осмотром границ земельных владений. Таким образом,

комиссарский суд определял границы земельных владений и метил их на местности, о чем составлялся акт.

Самой древней является актовая книга Жмудского комиссарского суда, хранящаяся в Литовском государственном историческом архиве, — это декретовые протоколы, составленные в 1775–1776 годах. В данном деле рассматривается спор о земельных владениях имения Швекшны (польск. *Szweksznie*), расположенного в Поюрском повете Тельшевской репартиции, между старостой гелденским Антоном Плятером (*Antoni Plater*), войским инфляндским Георгием Плятером (*Jerzy Plater*) и пулковником Вилкийского повета Яном Гротузом (*Jan Grotthuz*) и его сыном, хорунжим гвардии Великого княжества Литовского Фадеем Гротузом (*Tadeusz Grotthuz*). Гротузы владели Швекшной в 1694–1721 годах, графы Плятеры приобрели имение Швекшны в 1766 году, и оно оставалось в руках семьи Плятеров до 1944 года.

Анализ документов Жмудского комиссарского суда показывает, что этому суду всегда председательствовал тивун. Это была влиятельная фигура в жмудской системе управления. После сословных, судебных и административных реформ 1564–1566 годов должность тивуна упразднена, до 1795 года она сохранилась только в волостях Жмудского староства. Количество волостей на Жмуди не всегда определяло количество тивунов. Иногда один тивун мог управлять несколькими волостями, поэтому количество тивунов постоянно менялось. В XVI веке на Жмуди их насчитывалось до 22–23 тивунов.

В 1775 году Жмудскому комиссарскому суду председательствовал тивун Больших Дырвян Фаддей Билевич (*Tadeusz Billewicz*), в 1776 году — тивун Малых Дырвян Ян Одаховский (*Jan Odachowski*), которого иногда заменял ретовский тивун Фаддей Монтвид Белозар (*Tadeusz Montwid Biallozor*). В 1781 и 1783–1784 годах Жмудскому комиссарскому суду председательствовал биржинянский тивун Семен Гонипровский (*Szymon Goniprowski*), в 1782 году — коршовский тивун Викентий Пшецишкевский (*Wincenty Przeciszewski*). Число комиссаров Жмудского суда в 1775–1786 годах колебалось от 3 до 9; больше всего их было в 1775–1776 годах, а в последующие годы их количество уменьшилось до 3.

В конце XVI – во второй половине XVIII века Россиены были столицей Жмудского староства, центром судов и сеймиков. Однако жителям окраин Жмудского княжества было неудобно ездить в Россиены для решения важнейших вопросов землевладения. Поэтому в 1764 году большая территория Жмудского княжества была разделена на две судебные репартиции – Россиенскую и Тельшевскую. В состав первой репартиции вошло 13 поветов: Эйрагольский,

Вилкийский, Велионский, Россиенский, Видуклевский, Крожский, Тендзягольский, Иосвойнский, Шавельский, Больших и Малых Дырвян, Бержанский и Ужвентский. Другая репартиция состояла из 16 поветов: Тельшевского, Ретовского, Поюрского, Вешвянского, Коршовского, Шовдовского, Гондингского, Тверского, Потумшевского, Биржинянского, Полонгевского, Повонденского, Медингянского, Корклянского, Жоранского и Плотельского.

В 1791 году территория Жмудского княжества была разделена на 3 судебные поветы: Россиенский (в его состав вошли Эйрагольский, Вилкийский, Иосвойнский, Коршовский, Поюрский и Ретовский поветы, также часть Велионского, Тендзягольского, Россиенского, Видуклевского и Крожского поветов), Шавельский (в его состав вошли Шавельский, Бержанский, Ужвентский, Корклянский, Больших и Малых Дырвян, Биржинянский поветы, также часть Велионского, Тендзягольского, Видуклевского, Крожского, Россиенского поветов), и Тельшевский (в его состав вошли Тельшевский, Вешвянский, Потумшевский, Плотельский, Гондингский, Медингянский, Жоранский, Повонденский, Тверский, Шовдовский и Полонгевский поветы). Тивун играл важную роль в жмудской системе управления вплоть до третьего раздела Речи Посполитой.

В 1795 году, после присоединения ВКЛ к России, комиссарский суд был упразднён. Известно, что актовые книги Жмудского комиссарского суда хранились в архиве Ковенской соединённой палаты уголовного и гражданского суда.

СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

2 апреля 1852 г. император России Николай I издал указ «об учреждении в Киеве, Витебске и Вильно центральных архивов древних актов». Согласно этому указу, в Виленском центральном архиве древних актов, которое курировало министерство народного просвещения Российской империи, должны были быть собраны все документы, составленные до 1799 г. Директором архива был назначен Никита Горбачевский. Для нужд учреждения из государственной казны выделено 2300 рублей, а его деятельность контролировало министерство народного просвещения Российской империи.

В 1883 г. в архиве Ковенской соединённой палаты уголовного и гражданского суда была обнаружена 161 книга древних актов. 30 июня 1883 г. восемнадцать найденных книг были переданы в Виленский центральный архив древних актов, среди них — три актовые

книги Жмудского комиссарского суда. Согласно сообщению Ивана Спрогиса от 6 июля 1883 года, эти и другие дела были внесены в дополнительный рукописный каталог древних актов Н. Горбачевского (группа дел № 19501–19576), который в основном состоял из дел, поступивших в архив в течение 1873–1914 гг. и не вошедших в печатный каталог Н. Горбачевского с 1872 г.

В XX в. прошедшие мировые войны и оккупации болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После второй мировой войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание, в 1948–1951 гг. фонду «Жмудский комиссарский суд» был присвоен № 131.

1 января 1957 г. в Вильнюсе был учреждён Центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из центрального государственного архива были переданы древние акты, в том числе фонд «Жмудский комиссарский суд». В описи № 1 фонда № 131 значилась одна единица хранения — декретовая книга 1788 года, которая не включена в каталоги древних актов Н. Горбачевского и И. Спрогиса.

В 1976 и 1980 годах в центральном государственном историческом архиве Лит.ССР была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 131 «Жмудский комиссарский суд». В результате проверки было установлено, что этому фонду по дополнительному рукописному каталогу древних актов Н. Горбачевского принадлежат 3 дела (Горб. № 19567, 19568, 19570), а ранее числившееся за фондом одно дело не обнаружено. Поэтому в 1968 году была заново составлена опись № 1 фонда № 131, в которую по дополнительному рукописному каталогу древних актов Н. Горбачевского были включены те же три дела (Горб. № 19567, 19568, 19570).

После составления в 2025 году новой описи № 1 фонда № 131 «Жмудский комиссарский суд» в ней учтены 3 (три) единицы хранения.

Итого, в фонде № 131 «Жмудский комиссарский суд» имеется 3 единицы хранения, хронологические рамки которых охватывают 1775–1786 годы.

Первая опись фонда № 131 «Жмудский комиссарский суд»

Недостатки и неточности в описании дел дополнительного рукописного каталога древних актов Н. Горбачевского явились стимулом для исследований древних актов. При составлении в 2025 г. новой описи № 1 фонда № 131 «Жмудский комиссарский суд» были проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел, ведение точного фактического учёта древних актов;
2. фондирование;
3. уточнение хронологических рамок документов;
4. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
5. перешифровка дел.

В результате проверки установлено, что в описи № 1 фонда № 131 «Жмудский комиссарский суд» имеется 3 (три) единицы хранения. Эти дела, внесённые в дополнительный рукописный каталог древних актов Н. Горбачевского, получили новые инвентарные номера, однако рядом указаны и их прежние номера из каталога Н. Горбачевского.

Дела описи № 1 фонда № 131 по виду документов являются декретовыми протоколами. В них излагается суть и процесс рассматриваемых в Жмудском комиссарском суде дел и выносятся судебные решения. Хронологические рамки документов – 1775–1786 годы.

Дело № 1 (Горб. № 19567) описи № 1 состоит из декретовых протоколов Жмудского комиссарского суда за 1775–1776 годы по делу земельных владений имения Швекшны, расположенного в Поюрском повете Тельшевской репартиции, между старостой гельденским Антоном Плятером, войским инфляндским Георгием Плятером и пулковником Вилкийского повета Яном Гротузом и его сыном, хорунжим гвардии ВКЛ Фадеем Гротузом. Декретовые протоколы удостоверены подписями комиссаров Жмудского суда и красными сургучными печатями с отпечатками их сигнетов.

Дело № 2 (Горб. № 19568) описи № 1 состоит из декретовых протоколов Жмудского комиссарского суда за 1779–1786 годы по делу установления границ Жоранского (*Żorany*) староства между судьёй Жмудского земского суда и старостой жоранским Иосифом Нагурским (*Józef Nagurski*) и его супругой Юстиной Пшецишевской-Нагурской (*Justyna z Przeciszewskich Nagurska*), судьёй Жмудского земского суда Игнатием Шукштой (*Ignacy Szukszta*), старостой новосадским Антоном Шукштой (*Antoni Szukszta*), жмудским офицером Францом Шукштой (*Franciszek Szukszta*) и другими лицами.

На оборотной стороне данного дела (вероятно, из соображений экономии бумаги) находятся декретовые протоколы тивунского граничного суда Жмудского княжества. Они встречаются и среди декретовых протоколов Жмудского комиссарского суда. Декретовые протоколы тивунского граничного суда Жмудского княжества составлены в 1779–1790 годах.

Дело № 3 (Горб. № 19570) описи № 1 состоит из декретовых протоколов Жмудского комиссарского суда за 1782 год по делу земельных владений Войнутского (*Wojnuta*) и Хвейданского (*Chwejdany*) староств, деревни Ванаги (*Wanagi*) и Сугинтского (*Suginty*) имения, а также о нападении на каморников, между писарем мстиславского земского суда Алоизом Ольховецким (*Alojzy Olchowiecki*), стольником ВКЛ и старостой хвейданским Михаилом Роникером (*Michał Ronikier*), знаменосцем Жмудского княжества и старостой войнутским Юрием Билевичем (*Jerzy Billewicz*) и другими лицами. В 1773–1775 годах Сейм признал за М. Роникером эмфитевзис на Хвейданское и Войнутское староства. Эмфитевзис — это признанное право пользоваться земельным участком или другим недвижимым имуществом, принадлежащим другому лицу, не ухудшая его качества, не возводя построек, не высаживая многолетних насаждений и не выполняя иных работ, которые существенно повысили бы стоимость используемой земли или иного недвижимого имущества, за исключением случаев, когда имеется согласие собственника.

Особенности дат документов, физического состояния и состава дел описи № 1 фонда № 131 указаны в таблице, в колонке «примечания». Документы написаны на польском языке. В описи № 1 также составлены новые заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Всего в описи № 1 фонда № 131 «Жмудский комиссарский суд» имеется 3 единицы хранения, хронологические рамки которых охватывают 1775–1786 года.

Главный специалист

Отдела распространения информации

Виолета Паневич

2025-12-22